

Отримано: 11 березня 2018 р.

Прорецензовано: 15 березня 2018 р.

Прийнято до друку: 19 березня 2018 р.

e-mail: lina.kurchenko@gmail.com

DOI: 10.25264/2519-2558-2018-1(69)/1-236-238

Курченко Л. М. Гендерний вимір у невербальній міжкультурній комунікації. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острогор : Вид-во НАУОА, 2018. Вип. 1(69), ч. 1, березень. С. 236–238.

УДК: 81'27

Курченко Ліна Миколаївна,

Київський національний економічний університет ім. Вадима Гетьмана, м. Київ

ГЕНДЕРНИЙ ВИМІР У НЕВЕРБАЛЬНІЙ МІЖКУЛЬТУРНІЙ КОМУНІКАЦІЇ

У статті описуються і класифікуються невербальні елементи міжкультурної комунікації, які стосуються просторових уявлень і гаптики, з акцентом на гендерний вимір спілкування в офіційному стилі.

Ключові слова: міжкультурна комунікація, гендерна лінгвістика, невербальна комунікація, гендер, теорія комунікації, гаптика.

Курченко Ліна Николаевна,

Киевский национальный экономический университет им. Вадима Гетьмана, г. Киев

ГЕНДЕРНОЕ ИЗМЕРЕНИЕ ВНЕВЕРБАЛЬНОЙ МЕЖКУЛЬТУРНОЙ КОММУНИКАЦИИ

В статье описываются и классифицируются невербальные элементы межкультурной коммуникации, касающиеся пространственных представлений и гаптики, с акцентом на гендерное измерение общения в официальном стиле.

Ключевые слова: межкультурная коммуникация, гендерная лингвистика, невербальная коммуникация, гендер, теория коммуникации, гаптика.

Lina Kurchenko,

Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman, Kyiv

GENDER DIMENSION IN NONVERBAL CROSS-CULTURAL COMMUNICATION

The article deals with the challenges of cross-cultural communication with a special focus on gender issues. The author concentrates on haptic – the part of nonverbal communication based on touch – which is the most sensitive issue in view of cultural differences of gender roles and expectations – and scrutinizes gendered proxemic and haptic views and habits of high-contact and low-contact culture groups. Apart from different cultural patterns of gender-sensitive non-verbal behavior, the study outlines overlapping patterns of touch based on relationship of power with regard to gender and social status. The object of the cross-cultural research has been put into a broader context of gendered relations of power as expressed by hidden means of culture-based discursive verbal and non-verbal communication patterns between men and women. The research findings and theoretical notions are illustrated with real cases from the press and the author's experience of cross-cultural business communication. This interdisciplinary study brings the fields of gender linguistics, non-verbal and cross-cultural communication together and can essentially contribute to fostering communicative skills of international business, management and communication students.

Key words: cross-cultural communication, gender linguistics, nonverbal communication, gender, communication theory, haptic.

У сучасному глобалізованому світі зростає розуміння того, що для успішної комунікації між особами і організаціями, які представляють різні культури, і навіть у колективах, які включають у себе представників різних культур, бездоганне знання тієї чи іншої мови спілкування не є єдиною і достатньою умовою. Комунікація може бути успішною лише в тому випадку, коли враховується широкий соціальний контекст взаємодії і національно-культурні особливості комунікантів. На основі експериментальних досліджень А. Меграбян встановив, що прагматичний, емоційно забарвлений вплив усних повідомлень на людину досягається лише на 7% за рахунок вербальної (словесної, експліцитно-лінгвістичної) комунікації, а решта впливу припадає на імпліцитні комунікативні сигнали, а саме: 38% – на паравербальні сигнали («голосове відчуття» за термінологією Меграбяна, тобто не *що* говориться, а *як* говориться) і 55% – на невербальні сигнали («мімічне відчуття» за Меграбяном, тобто інші позамовні сигнали, відмінні від голосових) [3, с. 233]. «Таким чином, за наявності суперечностей найбільш важливим виявляється вираз обличчя, голосовий компонент посідає друге місце, а слова мають найменше значення. Іншими словами, ми навряд чи повіримо словам, якщо міміка або голос їм суперечать» [там же].

Незважаючи на ключову роль невербальної комунікації у міжособистісному спілкуванні у професійному, суспільному і приватному житті людини, під час підготовки фахівців з міжнародних відносин і бізнесу питання міжкультурної комунікації якщо і розглядаються, то зовсім не в розрізі її невербальних компонентів. Позатим, невербальна комунікація у різних культурах містить як загально-людські елементи (наприклад, мимовільний вираз базових емоцій), так і величезний пласт суспільних конвенцій, норм і звичаїв, закодованих у невербальних сигналах. Оскільки такі сигнали здебільшого імпліцитно засвоюються носіями культури під час соціалізації, вонитак же імпліцитно і підсвідомо ними декодуються, але для представників інших культур сигнали другої групи залишаються поза рамками інтерпретації або інтерпретуються неправильно, отже, потребують експліцитного пояснення. Ще гостріше проблеми невербальної комунікації представників різних культур постають у гендерному розрізі, адже суспільні уявлення про норми спілкування за ознакою статі демонструють значні відмінності у різних культурах, зумовлюючи актуальність вивчення гендерного аспекту як вербальної, так і невербальної міжкультурної комунікації тарозвитку відповідних компетенцій студентів міжнародних спеціальностей.

На необхідність вивчення гендерних аспектів комунікації вперше звернули увагу представниці феміністського руху і засновниці гендерної лінгвістики у 70–80х роках минулого сторіччя. Зокрема, Анна Лівія Браун зазначала, що до цього антропологі, майже винятково чоловіки, досліджуючи різні аспекти суспільного життя, вивчали насамперед чоловіків і просто не помічали жінок. Так, К. Леві-Строс, який у 1930-х роках, вивчаючи життя південноамериканського племені бороро, повідомляв: «Наступного дня все село відпливало на тридцятиканое, залишивши нас самих, разом з жінками та

дітьми, у порожніх будинках». А. Браун звертає увагу на те, що К. Леві-Строс у одному реченні тричі підтвердив, що не вважає жінок і дітей за рівних собі людей: «... як “усе” село могло поїхати, коли залишилися жінки й діти, і чому в такому разі антропологі вважали себе самими, а також те, чому вони вважали будинки порожніми, якщо там залишилася принаймні половина населення» [5, с. 455 – 456].

Якщо засновниця сучасної гендерної лінгвістики Робін Лакофф здебільшого звертала увагу на семантичні, граматичні і фонетичні особливості жіночого мовлення, то пізніші дослідження гендерних особливостей комунікації все частіше стали зосереджуватися на дискурсивних моментах спілкування у одностатевих і різностатевих групах: контекст спілкування (хто говорить? кому говорить? з якою метою?), припустима і неприпустима тематика, розподіл говоріння/слухання у часі, перебивання або дотримання черги під час обміну репліками, асертивність мовлення і частотність питань, ввічливість, тощо. Дослідження Н. Хенлі показали, що чоловіки розмовляють більше за жінок, тому що мають більше можливостей висловити власну думку, зокрема, під час ділових зустрічей і переговорів. Чоловіки перебивають жінок частіше, а також і краще за жінок вдається спрямовувати розмову в бажаному напрямку [5, с. 459]. Дебора Таннен зайняла у гендерних дослідженнях екстремальну позицію, зазначивши, що чоловіки і жінки спілкуються настільки по-різному, що можна описувати їхню взаємодію у термінах міжкультурної комунікації [10]. Подібні позиції обстоює Ч. Крамере, яка стверджує, що особливості «чоловічої» комунікації нав'язуються всьому суспільству як загальний стандарт, що змушує жінок «конвертувати свої унікальні ідеї, переживання і значення у чоловічу мову, аби лише бути почутими» [9]. Причини такого становища вона вбачає у тому, що чоловіки і жінки сприймають світ по-різному, оскільки їхнє світосприйняття формується різним життєвим досвідом через те, що жінки й чоловіки виконують різні завдання у суспільстві. Чоловіки, на думку Ч. Крамере, закріплюють свою владу політичними засобами, відтісняючи жіночі ідеї і уявлення від публічної уваги і схвалення [8].

Слід зазначити, що сучасні суспільства на даній момент знаходяться на різних етапах усвідомлення гендерних дисбалансів у комунікації і їх свідомого подолання. Якщо відсутність курсу гендерних студій вважається у США значним дефектом навчальних програм університету [7], а у Австралії, Канаді, Північній та Західній Європі політика забезпечення гендерної рівності є важливим елементом урядових і освітніх стратегій, то в Україні гендерні дослідження знаходяться у маргінальному стані, а державна політика забезпечення гендерної рівності носить здебільшого декларативний характер. Такий стан соціуму зумовлює різку відмінність сприйняття гендерних відмінностей, зокрема у діловому контексті міжкультурного спілкування, і інколи може призводити до критичних ситуацій. У попередніх дослідженнях ми вже наголошували на деяких відмінностях німецької і української культури у сфері невербальної комунікації між чоловіком і жінкою у діловому контексті. «Наприклад, у діловому спілкуванні в Німеччині прийнято супроводжувати привітання і знайомство рукоштовками незалежно від гендерної ознаки партнера. В Україні найчастіше руки тиснуть один одному лише чоловіки. Якщо перед початком ділової зустрічі український бізнесмен тисне руку лише особам чоловічої статі, ігноруючи при цьому ділових жінок, для представниць німецьких бізнес-кілце є справжнім культурним шоком. Інший приклад – різні проксемічні уявлення. Зона інтимності у українців менша, ніж у німців, тому під час розмови німець відчуває дискомфорт, якщо український партнер стоїть надто близько, і навпаки. Відомий випадок, коли А. Меркель звернулася до французького посольства з нотою протесту щодо образливої поведінки Н. Саркозі, який у розмові з нею припускався надто активної жестикуляції і доторкався до неї [Samuel 2007]. Те, що є неприпустимим в офіційному узусі для німців, для представників більшшпідденних етносів, включаючи український, іноді є соціально-культурною нормою» [2, с. 437].

Різні культури мають різні уявлення про те, хто може торкатися кого у якій ситуації. Якщо китайці допускають рукоштовки між чоловіком і жінкою, то для арабів і малайців така поведінка – табу. Дружні обійми між чоловіками набагато більш прийнятні у Південній Америці, ніж у Північній. Якщо для французів поцілунком у обидві щокі – гендерно-нейтральний вияв родинності або дружньої прихильності, то британці навіть з близькими людьми схильні обмежуватися лише повітрянним поцілунком [11, с. 128–130].

Очевидно, що невербальний аспект комунікації, який носить назву «гаптика», є найбільш гендерно чутливим у сфері ділових міжкультурних контактів, тому ми зупинимось на ньому більш детально. Гаптика – це наука, яка вивчає дотик. Використання тактильних елементів комунікації може свідчити про взаємовідносини, соціальний статус, міру прихильності, родинні зв'язки, афективність, близькість відносин між комунікантами. Гаптика поєднує жести, пози і особистісний простір; всі ці елементи невербальної семіотики мають яскраве культурне забарвлення. За класифікацією, запропонованою Н. Хеслінім і адаптованою М. Неппом і Д. Холл, комунікативні дотики підрозділяються на: 1) функціональні (професійні), смисл яких полягає у беземоційному виконанні певної роботи або наданні певних послуг (дотики тренера, перукаря, лікаря тощо); 2) соціальні (знаки ввічливості), які виступають доказом визнання в іншій людині представника свого біологічного виду, який керується такими ж правилами поведінки, проте не мають нічого особистого (наприклад, рукоштовки); 3) дружні (сердечні), які носять індивідуальний характер і демонструють, що адресат користується прихильністю; 4) інтимні (любовні), які носять суто приватний характер [4, с. 161–162]. Зрозуміло, що в офіційному контексті доречними є дотики переважно перших двох груп. Тілесний контакт третьої групи, з одного боку, може сприяти налагодженню більш тісної партнерської взаємодії, а з іншого, може нести в собі конфліктний або саркастичний потенціал через різне трактування конотацій. Яскрава ілюстрація – відомий фотознімок поцілунку Л. Брежнєва і Е. Хонекера, над яким німці насміхаються вже кілька десятиліть.

Як відмічають Е. Аронсон, Т. Уілсон, Р. Ейкерт, у культурах з високим рівнем контактності люди під час спілкування стоять близько один до одного і часто доторкаються до співрозмовників. У культурах з низьким рівнем контактності співрозмовники тримають більшу дистанцію і рідше торкаються один одного. До перших відносяться культури Близького Сходу, Південної Америки і Східної Європи. До других – культури Північної Америки, Південно-Східної Азії північної частини Західної Європи. Культурні відмінності знаходять прояв у доречності або недоречності дотиків друзів однієї статі. Так, Корейці Єгипці чоловіки і жінки тримаються за руки, беруть одне одного під руку або ходять обійнявшись з товаришем або подругою тієї ж статі, і такої невербальній поведінці не надається жодного сексуального змісту [1, с. 40].

У міжкультурній комунікації слід зважати на кордони особистого простору, які є різними для різних культур. Е. Холл визначив типові кордони для представників середнього класу північноамериканської культури: інтимна дистанція (0-18 дюймів), персональна дистанція – для повсякденного спілкування (18 дюймів – 4 фути), соціальна дистанція – для офіцій-

ного і ділового спілкування (4-12 футів) і публічна дистанція – для публічних виступів (12-25 футів). У висококонтактних культурах (наприклад, у латиноамериканців) ці відстані менші, у низькоконтактних (наприклад, у британців) – більші, при чому зростають для представників різних статей. Найчастіше міжкультурні непорозуміння виникають через різні уявлення про межу між інтимним і персональним простором. Персональний простір часто виступає як прихований вимір міжкультурного спілкування, адже кожна особа підсвідомо сприймає його як священну і непорушну захисну територію, яка не підлягає обговоренню [11, с. 128]. С. Тінг-Тумі повідомляє про різну реакцію представників різних культур на порушення їхнього індивідуального простору: представники індивідуалістських культур найчастіше займають активну, агресивну позицію, а представники колективістських культур – пасивну, відступальну позицію. Складна проксемічна поведінка визначається факторами культурних цінностей, мовлення, гендеру, віку і контексту [11, с. 130].

Дослідники виявилигаптичні гендерні відмінності у одностатевому спілкуванні. С. Гарькавець відмічає, що «жінка у чотири рази скоріше доторкнеться до іншої жінки, ніж чоловік до чоловіка» [1, с. 41]. М. Непп і Д. Холл також вказують на те, що «у північноамериканському суспільстві чоловіки доторкаються до оточуючих рідше, ніж жінки. Особливо негативно вони ставляться до тактильних контактів з іншими чоловіками.... І дані опитувань, і спостереження свідчать про те, що чоловіки і жінки ставляться до фізичних контактів з представниками своєї статі по-різному: чоловіки їх уникають, а жінки ставляться до них вельми прихильно» [4, с. 157].

Багато досліджень свідчать про взаємозв'язок між дотиком і відносинами влади: люди, наділені більшою владою, доторкаються до людей, наділених меншою владою [6, с. 53]. Так, Н. Хенлі встановила, що молоді чоловіки більш схильні ініціювати тактильні контакти з молодими жінками, ніж самі жінки. Хенлі пропонує розглядати цей факт у тому ж логічному ряду, що й ініціювання тактильних контактів у парах педагог – учень, слідчий – підозрюваний, господар – слуга. Прояв підлеглими такої ініціативи, а в деяких випадках – і аналогічні дії у відповідь (якщо статусні ролі чітко визначені), сприймаються як щось неприпустиме і образливе. Тому дотик чоловіка до жінки сприймається як доказ не лише симпатії, але й влади. Коли ж ініціатором дотику виступає жінка, це найчастіше сприймається як прояв сексуального інтересу, оскільки суспільна думка априорі не схильна наділяти жінку більш високим соціальним статусом. Ці твердження знайшли непрямий доказ у експериментах, які провели Мейджор і Хеслін, Голдберг і Катц на матеріалі рекламних зображень, виявивши, що рейтинг домінантності особи, яка торкається іншої, зростає, а особи, до якої доторкаються, падає незалежно від статі, статусу і віку персонажів [4, с. 158].

Крім того, дотик, особливо до ліктя, може значно впливати на поведінку самих комунікантів, сугестуючи владу. С. Гарькавець повідомляє про дослідження університету Міннесоти, коли учасникам експерименту підкидали монету, а після того, як респондент присвоював її, просили повернути гроші власнику. Лише 23% учасників віддавали монету відразу, але якщо дослідник непомітно торкався ліктя співрозмовника протягом лишетьрьох секунд, то вже 68% респондентів, знітившись і виправдовуючись, повертали монету власнику. Таким чином було встановлено, що дотик здатний у три рази підвищити шанси отримати бажане від об'єкта впливу. Експериментально було доведено, що повернення монети у різних культурних середовищах значно залежить від поширеності дотиків у цій культурі. Так, серед австралійців монету повернули 72% респондентів, англійців – 70%, німців – 85%, французів – 50%, італійців – 22%, із чого можна зробити висновок, що дотик має найбільш релевантний вплив там, де він не є культурною нормою. У гендерному розрізі дотик сторонньої людини до ліктя викликає різку негативну реакцію у жінок (страх перед сексуальним поневоленням), а у чоловіків може викликати агресію захисного характеру (страх нападу або затримання) [1, с. 40–41]. Ці дані слід брати до уваги, коли на міжнародних прийомах хтось «підлікоток» відводить співрозмовника у затишний куток, щоб наодинці поспілкуватися на вигідну для ініціатора комунікації тему, або коли переговорює підтримує даму під лікоть.

Таким чином ми можемо констатувати, що різні культури дотримуються різних стандартів і мають різні очікування щодо доречності, видів і припустимого обсягу тілесних контактів у діловому спілкуванні. Особливо у гендерному розрізі культури значно різняться щодо того, які саме тілесні контакти допускаються щодо осіб тієї ж або протилежної статі. Му-сульманські культури особливо рестриктивні щодо дотиків між чоловіками і жінками, проте більш терпимі щодо дотиків між особами однієї статі. Для європейських і північноамериканських культур застосування дотику у комунікації перш за все визначається дистанцією влади, але, попри всі відмінності, у діловій комунікації їх об'єднує традиція рукоштовання, яка із зростанням числа жінок на керівних посадах все більше поширюється між чоловіками і жінками. Для запобігання непорозумінням між людьми у діловому контексті вивчення міжкультурної комунікації слід поглиблювати з урахуванням гендерних змінних і невербальних елементів спілкування.

Література:

1. Гарькавец С. А. Психология невербального общения: учебное пособие / С. А. Гарькавец. – Северодонецк : Изд-во «Петит», 2015. – 214 с.
2. Курченко Л. М. Міжкультурний аспект невербальної комунікації (на матеріалі німецьких і українських комунікативних жестів) / Ліна Миколаївна Курченко. // *StudiaLinguistica*. – Вип. 4. – 2010. – С. 433–438.
3. Меграбян А. Психодіагностика невербального поведіння / Альберт Меграбян. – СПб: Речь, 2001. – 256 с.
4. Нэпп М. Невербальное общение. Мимика, жесты, движения, позы и их значение. Полное руководство по невербальному общению. / М. Нэпп, Д. Холл. – СПб: Прайм-Евроснак, 2007. – 512 с. – (Научный бестселлер).
5. Фоменко О. С. Гендер і мова / О. С. Фоменко // *Основи теорії гендеру* : Навчальний посібник / О. С. Фоменко. – Київ: Видавництво «К.І.С.», 2004. – С. 456–475.
6. Baden I. Non-Verbal Communication [Електронний ресурс] / Ian Eunson Baden // *C21: Communicating in the 21st Century*, Edition: 3, Chapter: NVC, Publisher: John Wiley & Sons. – 2012. – Режим доступу до ресурсу: https://www.researchgate.net/publication/275965639_Non-Verbal_Communication.
7. Griffin E. CheriKramaraeonmutedgrouptheory. – Interview [Електронний ресурс] / E. Griffin, C. Kramarae. – 2014. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.youtube.com/watch?v=IKkM1adp5Uo>.
8. Kramarae C. Women and men speaking: frameworks for analysis / CheriKramarae. – Rowley, MA: Newbury House Publishers, 1981. – 194 с.
9. MutedGroupTheory [Електронний ресурс]. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: <http://oregonstate.edu/instruct/theory/mutedgrp.html>.
10. Tannen D. You just don't understand: women and men in conversation / Deborah Tannen. – New York: Ballantine, 1991. – 352 p.
11. Ting-Toomey S. Communicating across cultures / Stella Ting-Toomey. – New York, London: The Guilford Press, 1999. – 311 с.